

МУТАХАССИСЛАР ТАЙЁРЛАШ ЖАРАЁНИДА ГЕНДЕР МАСЪУЛИЯТНИ РИ- ВОЖЛАНТИРИШДА ТРЕНИНГ ДАСТУРЛАРНИНГ АҲАМИЯТИ

Сагиндиқова Нарғиза Жубаткановна

Қорақалпоқ давлат университети, Қорақалпоғистон Республикаси

Abstract. Today psychology, especially social psychology, gender psychology is a very pressing problem. Dolzarb's gender problems require continued scientific understanding of the historical practice of the social life of men and women, the national traditions of their relationships, the most effective ways to solve it, taking into account their achievements and the level of social culture. In particular, it is necessary to continue extensive work, where one of the important aspects is the socio-psychological conditions for the development of gender responsibility of the future teacher.

Keywords: Student, human factors, responsibility, gender characteristics, trainings, exercise trainings, feedback, female and male qualities, social relations, social roles.

Аннотация. Бугунги кунда психология айниқса ижтимоий психология, гендер психологияси жуда актуал масалага ҳисобланади. Долзарб гендер масалалари эркалар ва аёлларнинг ижтимоий ҳаётининг тарихий амалиётини, уларнинг муносабатларининг миллий анъаналарини, ютуқлари ва ижтимоий маданият даражасини ҳисобга олган ҳолда уни ҳал қилишнинг энг самарали усулларини илмий тушунишни давом эттиришни талаб қилади. Хусусан, кенг қамровли ишларни давом эттириш керак, бу ерда муҳим жиҳатлардан бири бўлажак ўқитувчи шахсининг гендер масъулиятини ривожлантириш учун ижтимоий-психологик шароитларини

Калит сўзлар: Талаба, инсон омили, масъулият, гендер, гендер хусусият, тренинг, тренинг машқлари, қайтарма алоқа, жинс, аёллик ва эркалик сифатлари, ижтимоий муносабатлар, ижтимоий роллар.

Аннотация. Сегодня психология, особенно социальная психология, гендерная психология является очень актуальной проблемой. Гендерные проблемы Долзарба требуют продолжения научного осмысления исторической практики социальной жизни мужчин и женщин, национальных традиций их взаимоотношений, наиболее эффективных способов ее решения с учетом их достижений и уровня социальной культуры. В частности, необходимо продолжить обширную работу, где одним из важных аспектов являются социально-психологические условия развития гендерной ответственности будущего учителя.

Ключевые слова: Студенческие, человеческие факторы, ответственность, гендерные особенности, тренинги, упражнение тренинги, обратная связь, пол, женские и мужские качества, социальные отношения, социальные роли.

Кириш. Юнесконинг Олий таълим бўйича Бутунжаҳон конференциясида қабул қилинган 21-аср учун Олий таълим тўғрисидаги Жаҳон декларациясида тадқиқот ва олий таълим соҳасида гендер стратегиясини ишлаб чиқиш ва амалга ошириш жараёнида қолган субъектив стереотипларни бартараф этиш бўйича мақсадли ҳаракатларни давом эттириш зарурлиги алоҳида таъкидланган. Гендер, барча фанлар бўйича гендер жиҳатларини ҳисобга олган ҳолда ва қарор қабул қилиш жараёнида уларнинг фаолроқ иштирокини таъминлаш орқали аёлларнинг ўзлари иштирокини кенгайтириш. Шу нуқтаи назардан, жаҳон амалиёти шуни кўрсатадики, замонавий жамиятни ривожлантириш муаммоларини ҳар томонлама ҳал қилиш, ҳаётнинг ҳар қандай соҳасидаги гендер хусусиятларидан қатъи назар, шахснинг ўзини ўзи англаши учун тенг имкониятларни мувозанатли таъминламасдан мумкин эмас. Бундан ташқари, бугунги кунда гендер тадқиқотлари ғоялари янги ёндашув ва дунё ўзгаришларига мос келадиган қарашни белгилайди, чунки уларсиз эркинлик, адолат ва ижтимоий тараққиётни таъминлаш деярли мумкин эмас. Шу муносабат билан замонавий жамиятни адолат ва демократия тамойиллари асосида ҳар томонлама ривожлантириш фақат аёл ва эркак шахсининг ҳуқуқлари, эркинликлари, бурчлари, имкониятлари ва мажбуриятлари тенг бўлган ўрни ва ролига оид гендер масаласини объектив кўриб чиқиш асослидир.

Тадқиқот объекти ва қўлланилган методлар

Долзарб гендер масалалари эркалар ва аёлларнинг ижтимоий ҳаётининг тарихий амалиётини, уларнинг муносабатларининг миллий анъаналарини, ютуқлари ва ижтимоий маданият дара-

жасини ҳисобга олган ҳолда уни ҳал қилишнинг энг самарали усуллари илмий тушунишни давом эттиришни талаб қилади. Хусусан, кенг қамровли ишларни давом эттириш керак, бу ерда муҳим жиҳатлардан бири бўлажак ўқитувчи шахсининг гендер масъулиятини ривожлантириш учун ижтимоий-психологик шароитларини ривожлантиришдир.

Муаммо доирасида олиб борилган назарий ва эмпирик тадқиқотлар натижаларига асосланиб, ижтимоий-психологик тренинг дастурини ишлаб чиқдик. Мазкур тренинг дастурини ишлаб чиқишдан асосий мақсад бўлажак ўқитувчи шахсида гендер масъулиятини ривожлантиришдир. Ушбу мақсаддан келиб чиққан ҳолда, бўлажак ўқитувчи шахсида гендер масъулиятининг асосий компонентал структурасини иноватга олиб, тренинг дастури доирасида қуйидаги вазифаларни бажариш кўзда тутилади: гендер толерантлик, гендер маданияти, шахсий етуклик, маънавий ва ахлоқий масъулият, шахсининг ижтимоий-психологик мослашуви, иродавий ўз-ўзини тартибга солиш, шахсининг ўз-ўзига баҳо бериши, ҳиссий соҳада ўзини ўзи бошқариш, фаоллик ва хатти-ҳаракатлар, рефлексивликни ривожлантириш. Тренинг дастури 18 ёшдан 24 ёшгача бўлган, гуруҳда 8-10 нафардан кўп бўлмаган талабалар (бўлажак ўқитувчилар) билан ишлаш учун мўлжалланган бўлиб, тренинг 5-6 ҳафтагача (ҳафтада ўртача бир дарс) давом этиши назарда тутилган.

Тайёрланган тренинг дастури олтига махсус машғулотларга асосланган бўлиб, уларнинг ҳар бири тренинг раҳбарининг кириш нутқи, тегишли мавзу бўйича мини-маъруза, тўртта ўқув курси ва раҳбарнинг якуний нутқини ўз ичига олади.

Бўлажак ўқитувчи шахсида гендер масъулиятини ривожлантириш учун ишлаб чиқилган ижтимоий-психологик тренинг дастурининг структураси

Бўлажак ўқитувчи шахсида гендер масъулиятини ривожлантириш учун ишлаб чиқилган ижтимоий-психологик тренинг дастурининг структураси

Ўтказиладиган машғулотларнинг номлари	Давомийлиги
1- дарс	180 минутгача
Раҳбарнинг кириш нутқи	15 минутгача
1-мини-маъруза. Мавзу: “Замонавий тадқиқот ёндашувлари контекстида гендер феномени”	20 минутгача
1.1.- машғулот. “Танишув”	30 минутгача
1.2.- машғулот. “Тренинг қоидалари”	35 минутгача
1.3.- машғулот “Очиқ саволлар”	30 минутгача
1.4.- машғулот: “Жинсий роллар ва нотўғри қарашлар”	35 минутгача
Раҳбарнинг якуний нутқи	15 минутгача
2- дарс	180 минутгача
Раҳбарнинг кириш нутқи	15 минутгача
2-мини-маъруза. Мавзу: “Гендер масъулияти тушунчаси ва унинг моҳияти”	20 минутгача
2.1.- машғулот. “Замонавий аёл ва эркек”	35 минутгача
2.2.- машғулот. “Хафагарчиликни йиғмаймиз”	30 минутгача
2.3.- машғулот “Мукамал аёл ва эркек”	30 минутгача
2.4.- машғулот “Менинг ўзига хос хусусиятларим”	30 минутгача
Раҳбарнинг якуний нутқи	35 минутгача
	15 минутгача
3- дарс	180 минутгача
Раҳбарнинг кириш нутқи	15 минутгача
3-мини-маъруза. Мавзу: “Замонавий жамиятда гендер масъулиятини ривожлантириш учун зарур шарт-шароитлар”	20 минутгача
3.1.- машғулот. “Кимлигини топ-чи”	35 минутгача
3.2.- машғулот. “Сехрли бозор”	30 минутгача
3.3.- машғулот “Келажак учун чамадон”	30 минутгача
3.4.- машғулот “Характеристика”	35 минутгача
Раҳбарнинг якуний нутқи	15 минутгача
4- дарс	180 минутгача
Раҳбарнинг кириш нутқи	15 минутгача
4-мини-маъруза. Мавзу: “Бўлажак ўқитувчи шахсига хос гендер масъулиятининг таркибий тузилиши”	20 минутгача
4.1.- машғулот. “Ўзаро муносабатлар стратегиясини танлаш”	35 минутгача
4.2.- машғулот. “Хусусият”	30 минутгача
4.3.- машғулот “Ўз ўзини таҳлил қилиш”	35 минутгача
4.4.- машғулот “Ўз ўзини эмоционал бошқариш”	30 минутгача
Раҳбарнинг якуний нутқи	15 минутгача
5- дарс	180 минутгача
Раҳбарнинг кириш нутқи	15 минутгача
5-мини-маъруза. Мавзу: “Бўлажак ўқитувчи шахсидаги гендер масъулиятини психодиагностика қилиш хусусиятлари”	20 минутгача
5.1.- машғулот. “Умумий хусусият”	30 минутгача
5.2.- машғулот. “Портфел”	35 минутгача
5.3.- машғулот “Картина”	35 минутгача
5.4.- машғулот “Кувонч улашувчи нарсалар”	30 минутгача
Раҳбарнинг якуний нутқи	15 минутгача
6-дарс	180 минутгача
Раҳбарнинг кириш нутқи	15 минутгача
6-мини-маъруза. Мавзу: “Бўлажак ўқитувчиларни касбий тайёрлашда гендер ёндашуви”	20 минутгача
6.1.- машғулот. “Боғдаги дарахтлар”	30 минутгача
6.2.- машғулот. “Замонавий ўқитувчининг гендер масъулияти тасвири”	35 минутгача
6.3.- машғулот “Мен ўзимни келажакда қандай кўраман”	30 минутгача
6.4.- машғулот “Бизнинг тренинг гуруҳимиз”	35 минутгача
Раҳбарнинг якуний нутқи	15 минутгача

Ижтимоий-психологик тренинг дастурининг биринчи дарси тренинг раҳбари (бошловчининг) кириш нутқи билан бошланади. Кириш нутқида раҳбар барча иштирокчиларни қутлайди, тренинг дастурининг номини еълон қилади, унинг мақсадини, асосий вазифалари ва қисқача мазмунини

батафсил тушунтиради. Кейин тренинг раҳбари “Замонавий тадқиқот ёндашувлари контекстида гендер феномени” мавзусида 1-мини-маърузани ўқийди. Мини-маъруза давомида маърузачи талабаларга гендер феномени замонавий илмий тадқиқотларда жуда долзарб масалага айланиб бораётганини, одатда, у жинснинг ижтимоий-маданий ниқоби маъносида талқин қилинишини айтиб ўтади. Маърузачи, шунингдек, гендер феноменини тушуниш ва ўрганишдаги қийинчиликларни назарий ва амалий жиҳатдан очиб беради, гендер муаммолари ва унинг замонавий жамият ва ёш авлод учун аҳамиятини ёритади.

Мини-маъруза охирида маърузачи 1.1.-тренинг машғулоти “Танишув”ни ташкил қилади ва ўтказиши. Ушбу машғулоти талабаларни (тренинг иштирокчиларини) бир-бири билан таништириш, шунингдек, тренинг гуруҳида иш муҳитини яратиш мақсадида амалга оширилади. Ушбу машғулоти давомида ўқитувчи барча тренинг иштирокчиларини хона марказига келиб, навбатма-навбат ўзларини таништиришга таклиф қилади, яъни, талабалар исмини айтиши ва ўзи ҳақида қисқача гапириб бериши. Агар хоҳлашса, иштирокчилар қўшимча саволлар беришлари мумкин.

Кейин, тренингдаги қоидаларни аниқлаштириш ва қабул қилиш учун 1.2-машғулоти “Тренинг қоидалари” амалга оширилади. Бунинг учун раҳбар машғулоти давомида қуйидаги асосий қоидаларни изоҳлаб тушунтириб беради:

талабалар тренинг давомида содир бўладиган ҳамма нарсада қатнашадилар;

“Шу ерда ва ҳозир” тамойилига риоя қилиш лозим, яъни. фақат тренинг гуруҳида содир бўлаётган воқеалар ҳақида ўйлаш ва гапириш;

ҳеч ким бир-бирига маслаҳат бермайди, ҳар бир талаба ўз ҳис-туйғулари, фикрлари, таассуротлари ҳақида гапиради;

ижтимоий-психологик тренинг дастури тўлиқ тугагунига қадар, дарсдан ташқари бу ерда нима содир бўлаётгани ҳақида гапириш мумкин эмас;

ҳар бир талаба анонимлик ва махфийликни сақлаши шарт;

дарсларга кечикиш тақиқланади;

барча талабалар бир-бирларини фақат исмлари билан чақиришади;

ҳар бир талаба ўз исми ёки ҳаёлий исмидан фойдаланиши мумкин;

гапираётган талабани диққат билан тинглаш, шивирлаб гапирмаслик, гапини бўлмаслик лозим;

раҳбарнинг рухсатисиз бир-бири билан гаплашиш таъқиқланади;

ҳамма очик ҳолатда ўтиргани маъқул, бу очиклик ва самимийликка ундайди.

Тақдимот охирида раҳбар белгиланган қоидалар бўйича муҳокама ташкил қилади ва ўтказиши. Муҳокама якунида ушбу қоидалар тренинг иштирокчилари томонидан овоз бериш ёки бошқа усул орали қабул қилинади.

Тренинг иштирокчиларининг позициялари билан танишиш ва уларнинг тренинг ишига ижобий муносабатини оптималлаштириш учун навбатдаги 1.3.-машғулоти “Очик саволлар” ўтказилади. Машғулоти бошладан олдин маърузачи талабаларнинг эътиборини улар билган нарсаларда кўплаб янги ва қўйилмаган нарсаларни кашф қилиш мумкинлигига қаратади. Буни батафсил маълумотга жавоб берадиган очик саволлар ёрдамида амалга ошириш мумкинлигини айтиб ўтади. Бу саволлар “нима, ким, қандай, қанча, нима учун, қаерда, нима мақсадда” каби сўзлар билан бошланиши керак. Минимал миқдордаги саволлардан фойдаланиб, савол берилаётган шахснинг нуқтаи назари ва позициясини иложи борича тўлиқ билиб олишга ҳаракат қилиш керак.

“Жинсий роллар ва нотўғри қарашлар” мавзусидаги 1.4.-машғулоти якуний босқич бўлиб унда гендер стереотипларининг келиб чиқиши ва табиатини ўрганиш, уларнинг тарихий белгиланишини, эркаклар ва аёлларга нисбатан нотўғри қарашларнинг шаклланиш масалалари кўриб чиқилади. Бунинг учун тренинг раҳбари барча иштирокчиларга ҳаётда барчамиз турли функцияларни бажаришимиз, турли одамлар билан мулоқот қилишимиз ва турли фаолият билан шуғулланишимизни айтиб ўтади. Ҳар бир вазиятда биз турли хил юзимизни намоён қиламиз, турли хил ниқоблар киямиз ёки бошқача қилиб айтганда, турли ролларни ўйнаймиз.

Кейин, маърузачи битта талабани иштирокчилар марказида ўтиришга таклиф қилади, қолган иштирокчилар эса унга ижтимоий роллар ҳақида бешта савол беришади. Масалан, ўқитувчи, ота, тадбиркор, сотувчи, она ва бошқалар. Кейин иштирокчилар марказига бошқа талаба (бошқа жинсдаги) таклиф қилинади. Яна юқоридаги жараёнлар такрорланади. Якунда иштирокчилар эркаклар ва аёлларнинг турли ижтимоий роллари ҳақида хулоса чиқарадилар.

Мини-маъруза давомида гендер масъулияти муаммоси бўйича замонавий тадқиқотлар таҳлили натижалари талабалар эътиборига ҳавола этилади, шунингдек, шахсинг жамиятда қабул қилинган ахлоқий ва ҳуқуқий гендер нормаларига мос келадиган онгли равишдаги хулқ-атвор, ҳаракатлар ва қарорларни афзал кўриши, шунингдек, уларнинг оқибатларини қабул қилишида намоён бўлувчи комплекс тушунча сифатида - гендер масъулияти тушунчаси батафсил очиб берилади. Бундан ташқари, маърузачи концепциянинг моҳиятини ҳам очиб беради. Назарий қисминг охирида иштирокчиларнинг ўзларини аёл ёки эркак жинси вакили сифатида англашини ривожлантириш мақсадида 2.1-сонли “Замонавий аёл ва эркак” машғулоти ташкил этилади ва ўтказилади. Бунинг учун маърузачи талабаларга гуруҳларга бўлиниб, тегишли раҳбарларни танлашни таклиф қилади. Муайян гуруҳлардан мустақиллик, қатъиятлилик, доминантлик, агрессивлик, таваккалчилик, ўзига ишонч каби эркакларга хос хусусиятларни, шунингдек, итоаткорлик, мулойимлик, ғамхўрлик, сезгирлик, илиқлик, ҳамдардлик қобилияти, уятчанлик каби аёлларга хос хусусиятларни муҳокама қилиш сўралади.

Кейин, янги билимларни ўзлаштириш орқали шахслараро ўзаро муносабат ва мулоқот имкониятларини аниқлаш мақсадида “Хафагарчиликни йиғмаймиз” мавзусидаги 2.2-машғулоти ташкил этилади ва ўтказилади (30 дақиқагача). Шу мақсадда, машғулоти бошида, маърузачи, масалан, турмуш ўртоқларнинг бир-бирига нисбатан асосий типик шикоятларини аниқлашни таклиф қилади (шикоятлар иштирокчиларнинг сўзларидан олинади). Масалан:

эркаклар худбин ва ёлғончи, фақат ўзи ҳақида ўйлайди, такаббур, қайғуришни билмайди ва ҳоказо;

аёллар ўзлари ҳақида жуда кўп ўйлашади, беқарор, ҳиссий жиҳатдан ўзгарувчан, овқат пиширишни яхши билишмайди.

Кейин иштирокчилар жамоаларга бўлинади ва ҳар бир жамоа учун етакчи танланади. Тренинг раҳбари шикоятларни қоғозга ёзиб кўяди, кейин улар жамоаларга тарқатилади ва уларни ролли шаклда ўйнашни таклиф қилади. Жамоалар кичик саҳналарни намойиш этадилар ва вазиятни ҳал қилгандан кейин келажакдаги муносабатларга нисбатан ўз версиясини таклиф қиладилар. Кейин бутун гуруҳ ҳар бир вазиятни муҳокама қилади, бунда фикрлар ё асосли деб топилади ёки ўзгаришсиз қолади. Охирида гуруҳ муҳокамаси ўтказилади.

Кейин “Идеал аёл ва эркак” деб номланган 2.3.-машғулоти ўтказилади, унда идеал эркак, аёл ҳақидаги ғояларни таъкидлаш ва тренинг иштирокчилари ўртасида гендер бағрикенгликни ривожлантириш назарда тутилади. Шу мақсадда маърузачи иштирокчиларни идеал аёл ёки эркакнинг мезонларини аниқлаш ва ёзишни таклиф қилади. Бу билим, характер хусусиятлари, кўникма ва бошқалар бўлиши мумкин. Бундан ташқари, талабаларга ўз мезонларини ўқиб эшиттириш учун вақт берилади, агар уларга ўша хусусият (билим, кўникма) ёққан бўлса, уни тегишли даража рақами билан белгилайдилар. Шу тарзда ғолиблар рўйхати аниқланади. Улар яна ўқилади, тўлдирилади ва гуруҳнинг жамоавий танлови натижасида доскада қолдирилади. Иш охирида гуруҳ муҳокамаси ўтказилади.

Олинган натижалар ва уларнинг таҳлили

Юқоридаги тренинг дастурлари асосида биз респондентларнинг тадқиқот қилганимизда қўйидагича натижаларни олдик.

Қатнашувчиларнинг 42,5 фоизиди (17 киши) ўрганилаётган хусусият ўртача ривожланиш даражасидан паст эканлиги аниқланди. Шунга кўра, бўлажак ўқитувчиларнинг атиги 2,5 фоизидигина (1 киши) гендер масъулияти ўртача ривожланиш даражасидан юқори экан.

Ўрганилаётган хусусиятнинг юоридаги қиёсий таҳлили назорат гуруҳида ҳам ўтказилди, бунда талабаларнинг кўпчилигида (53,49%/23 киши) гендер масъулияти ўртача даражада ривожланган эканлиги аниқланди. Респондентларнинг 34,88 фоизиди (15 киши) ўрганилаётган хусусият ўртача ривожланиш даражасидан паст эканлиги, 11,63 фоизиди (5 киши) еса ўртача ривожланиш даражасидан юқори эканлиги аниқланди.

Хулоса

Тренинг дастурини амалиётга тадбиқ қилиш қуйидаги асосий шартларни ташкил этишни назарда тутди: талабаларнинг гуруҳ, гуруҳлараро жамоавий ишининг асосларини ва етакчи тренинг муносабатларини таъминлаш; ўқув фаолиятининг бир нечта шакллариининг бирлиги (маъруза, суҳбат, муҳокама ва бошқалар); ўқитувчининг тренинг гуруҳининг ҳар бир аъзосига ва иштирок-

чиларнинг бир-бирига муносабати; рефлексияни тренинг ишининг зарурий техникаси сифатида акс эттиришдир. Бу тренинг дастури нафақат психолог ўқитувчилар балки бошқа мутахассисларни тайёрлаш жараёнида ҳам ишлатилиши мумкин ва ҳар бир тингловчига ўз эркин фикрини баён қилиш ва шахсий дунёқарашларини шакллантиришга катта ёрдам беради.

Фойдаланилган адабиётлар

1. Анн Л.Ф. Психологический тренинг с подростками. - СПб.: Питер, 2007.
2. Sagindikova N, Safaev N, Odilova N, Mirashirova N, Rahimova I, Shaxs psixologik etukliginini ilmiy nazariy asoslari. (Ilmiy-uslubiyqo`llanma) Nizomiynomidagi TDPU nashriyoti. Toshkent. 2017y. 4,75
3. N.J.Sagindikova Factor analysis of gender characteristics of students' responsibility for learning activities. Journal of Positive School Psychology <http://journalppw.com> 2022, Vol. 6, No. 2, 338–339. Journal of Positive School Psychology <http://journalppw.com> 2022, Vol. 6, No. 2, 338–339.
4. Н.Ж.Сагиндикова Psixologiya ilmiy jurnali. Талабалар қизлар ўқув фаолиятига масъулият хусусиятларини факторли таҳлили. Бухоро.: 2022/1. 106-111Б.
5. Сзен Н.В., Пахомов Ю.В. Психотренинг: мифы и упражнения — Изд.е, доп. — М.: Независимая фирма “Класс”, 1999.
6. Рамендик Д.М. Тренинг личностного роста: Учебное пособие. - М.: Форум: Инфра-М, 2007
7. Гиппиус С.В. Тренинг развития креативности. Гимнастика чувств. СПб; Издательство «Речь», 2001